

UYBAT VI (E98) YAZITINDA GEÇEN AZIGLIG KELİMESİ ÜZERİNE BİR ANLAMLANDIRMA DENEMESİ

Erhan AYDIN*

Özet

Uybat VI (E98) yazıtının 3. satırında geçen azıglıg toņuz tãg ibaresi genellikle ‘azı dişli domuz gibi’ şeklinde çevrilmiştir. Azıglıg kelimesi Køl İç Çor yazıtının doğu yüzünün 6. satırında da geçmiş olup burada da ya ‘yabani, vahşi’ ya da ‘azı dişli’ şeklinde çevrilmiştir. KÇ yazıtındaki azıglıg kelimesinden sonraki boşluk genellikle toņuz ile doldurulmuş ve ibare genel olarak azıglıg toņuz şeklinde tamamlanmıştır.

Uybat VI (E98) yazıtındaki azıglıg toņuz tãg ibaresini ‘azı dişli domuz gibi’ şeklinde çevirmekten çok ‘yabani, vahşi, azgın domuz gibi’ şeklinde çevirmenin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu durumda hem Uybat VI hem de KÇ yazıtındaki azıglıg’ın aynı kelime olduğu ve ‘yabani, vahşi, azgın’ anlamında kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Bugün Türkiye Türkçesinde de azılı 1. ‘Gözü bir şeyden yılmayan, azgın’. 2. mecaz ‘Çok şiddetli, korkunç’ (Türkçe Sözlük 167) şeklinde kullanılmakta olup az- fiilinden yapılmış olduğu ortadadır.

Anahtar kelimeler: 1. Azıglıg. 2. Azılı. 3. Uybat VI yazıtı. 4. Køl İç Çor yazıtı. 5. Türk runik metinleri.

Abstract

The phrase azıglıg toņuz tãg, which is in the 3rd line of the Uybat VI (E98) Inscription, has generally been translated as “like a tusked boar”. The word azıglıg is used in the 6th line of the East side of the Køl İç Çor Inscription, and here, too, it has been translated as either “untamed, wild” or “having a tusk”. The space in the KÇ Inscription has generally been filled with toņuz, and the phrase has been completed as azıglıg toņuz.

*Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü KAYSERİ. erhana@erciyes.edu.tr

It has been thought that rather than translating the phrase azıglık toņuz teg, which is in Uybat VI (E98) Inscription, as “like a tusked boar”, translating it as “untamed, wild, like a wild boar” will be more appropriate. In this sense, azıglık, which is used in both Uybat VI and the KÇ Inscription, is the same word, and it has been used in the meaning of “untamed, wild, ferocious”.

It is clear that in today’s Turkish of Turkey, too, it has been used in the meaning of azılı 1. ‘Gözü bir şeyden yılmayan, azgın’. 2. mecaz ‘Çok şiddetli, korkunç’ (Türkçe Sözlük 167), and is made from the the verb az- (run wild).

Key words: 1. Azıglık. 2. Azılı. 3. The Uybat VI Inscription. 4. The Köl İç Çor Inscription. 5. Turkish Runic Texts.

Giriş

Bu yazıda Uybat VI (E98) yazıtının 3. satırında geçen *azıglık* kelimesi üzerinde durulacak ve *azıglık toņuz tæg* şeklindeki benzetme ifadesi taşıyan ibare anlamlandırılmaya çalışılacaktır. *Azıglık* kelimesinin geçtiği yerlerin önceki nasırlar tarafından nasıl anlamlandırıldığına geçmeden önce *azıglık* kelimesinin geçtiği cümle verilecektir:

Uybat VI, 3 (E98): [*küç*] *uyğur kan yärin aldukda azıvly toņuz tæg tirig bæg äsizim* (Kormuşin 1997: 122).

Önceki Okuma ve Anlamlandırmalar

Vasil’ev 1983: *zyl’yt’un³zt²g* (s. 27).

Kormuşin 1997: *azıvly toņuz tæg* ‘slovno kıkasty vepr’ (s. 122).

Aksan 2000: *azıglık tōņuz teg tirig beg esizim* ‘Azı dişli domuz gibi diri, canlı bey ne yazık [yazık oldu]’ (s. 129).

Değerlendirme

Bu yazıt 1964 yılında bulunduğu için Radloff, Thomsen, Malov vb. Türkologlarca işlenememiştir. Doğal olarak da yazıt ile ilgili çalışmalar azdır.

Azıglık kelimesinin, Kök Türk harfli metinler içerisinde, birisi işlediğimiz Uybat VI (E98) yazıtının 3. satırında diğeri de Köl İç Çor (İhe-Hüşötü) yazıtında olmak üzere toplam iki yerde geçtiği tespit edilmiştir. Köl İç Çor yazıtındaki cümle de şöyledir:

KÇ D 6 (veya KÇ 18): Tekin’e göre: [*..... kü*]li çor yeti yaşıña yeg är [...]*rti. [...]*yaş[*iña*] [*.] azıvly tok*[uz är ö]lürti (Tekin 1968: 258) ‘... (Küli) Çor, when he was seven years old, ... (When) he was ... years old, he killed nine ferocious (men).’ (Tekin 1968: 294).

Hayashi- Ōsawa’ya göre: *Küli çor yeti yaşıña yegär (?) ölürti tokuz yaşıña azıvly toņuz ölürti* ‘Küli Çor at the age of seven killed a young wild she-goat

(?). [At the age of nine] he killed a wild boar with tusks' (Hayashi-Ôsawa 1999: 152-153).

Berta'ya göre: *Kwli çwr yeti yaşıña (?)yägär ölwrdi tokwz yaşıña azıylıy toıuz ölwrdi* (Berta 2004: 15) 'Köli Csor h't 'vesen megölt egy kecskegidát. Kilenc 'vesen egy vaddisznht (tkp. agyaras disznht) ölt meg.' (Berta 2004: 22).

KÇ D 6'da geçen *azıglıg* kelimesini Tekin, 'ferocious, furious' (Tekin 1968: 307); Clauson-Tryjarski ile Hayashi-Ôsawa da *azıglıg toıuz* ibaresini 'wild boar' olarak anlamlandırmışlardır (Clauson-Tryjarski 1971: 18); (Hayashi-Ôsawa 1999: 153). Erdal, KÇ D 6'da geçen cümleyi *tokuz yaşıña azıglıg toıuz ölürti* okumuş ve 'At the age of nine he killed a tusked boar' (OTWF 142); Berta ise 'vaddisznht (tkp. agyaras disznht)' (Berta 2004: 22) şeklinde anlamlandırmıştır.

KÇ yazıtında da geçen *azıglıg* kelimesinin genel olarak 'yabani, vahşi; azı dişli' olarak anlamlandırıldığı görülmektedir. KÇ yazıtında geçen *azıglıg* ile Uybat VI (E98) yazıtındaki *azıglıg*'ın aynı kelime olduğunu düşünmekteyiz. *Azıglıg* kelimesinin *az-* fiilinden *-g + ve + llg* eklerinden yapılmış bir sıfat olduğu bellidir. *Az-* 'to go astray, to lose one's way' örn. *teıri bilge xağanta adrımalım azmalım* 'let us not be parted from Teıri Bilge Xağan and go astray' Ongin 11 (EDPT 279a). IrkB: *āz-* 'sapmak, yoldan çıkmak, yolu kaybetmek' (Tekin 2004: 50). *Az-* fiilinin ayrıntısı ve diğer örnekler için bk. (DTS 72a). Yine KT K 5 ve 6'da geçen *azman* at adının da *az-* fiili ile ilgili olması gerektiğini ve 'azgın, yerinde duramayan' anlamında olabileceğini söylemek mümkündür. Ancak *azıg* 'azı dişli' kelimesinin de eski Türkçede kullanılmış olması işlediğimiz *azıglıg* kelimesinin *azıg + lıg* şeklinde kurulmuş olduğunu düşündürmektedir. Ancak Uybat VI yazıtının 3. satırında geçen *azıglıg toıuz tög* ibaresinin 'azı dişli domuz gibi' şeklindeki bir benzetme ile anlamlandırılmasından çok 'yabani, vahşi, azgın domuz gibi' şeklindeki anlamlandırılması daha uygun düşmektedir.

***Azıglıg* Kelimesinin Tarihi ve Çağdaş Türk Dillerindeki Durumu**

Azıglıg kelimesi Uybat VI, 3 ve KÇ 18 dışında eski Türk yazıtlarında geçmemiştir. Irk Bitig'de (IrKB 6) *azıg* kelimesi bulunmakta olup 'azı dişli' anlamındadır. *Toıuzıy azıgı sınmış* 'the boar's tusk was broken' (EDPT 283a) ve *toıuzıy azıgı sınmış* 'domuzun azı dişleri kırılmış' (Tekin 2004: 18 ve 27). Eski Uygur metinlerinden başlayarak Karahanlı, Çağatay ve Kıpçak metinlerinde *azıg ~ azu* şekillerinde geçmiştir. *Azıg* 'azı dişli' kelimesinin detayı için bk. (TDES 30).

Üzerinde durduğumuz *azıglıg* 'yabani, vahşi, azgın' için ise şu karşılaştırma malzemeleri verilebilir:

Uygur: Üç İtigsizler 101b-5'te geçen *azag* kelimesi de büyük bir olasılıkla *azıglıg* kelimesi ile köken bakımından aynıdır: 101b-4-5: *içdin singar-kı burkan nom-ındakı-l(a)r-ka taşdın* (5) *singar t(e)rs azag nomlug-l(a)r-ka yomkıka bilgülik için anın kergak ermez* (Barutçu Özönder 1998: 34), 'İçerdeki Buddha dinindekilere, dışarıdaki (5) ters-sapık dinden olanlara, hepsine (kolay) malum olduğu için, bu yüzden (6) soru sormaya gerek yoktur' (Barutçu Özönder 1998: 71). Sözlükte: *Azag* 'sapık' olarak anlamlandırılmıştır. (Barutçu Özönder 1998: 129). *Azag* kelimesi eski Uygurca birkaç metinde daha geçmiştir: *Azag* 'yanlış; dalalete sapmış' Maytr. 41, 14; *azag* 'yanlış yola sapmış' EUTS 19.

Karahanlı: *Azıglıg* 'azılı, cesaretli, atılgan, gözüpek' (Arat 1979: 49) örn. *Azıglıg eren* 283, 3041, 4523; *azıglıg küir er*: 283, 2054, 2287.

Harezmi: *Azıglık* 'sivri ve uzun dişli'. *başları azıglık kıyık başları kâbi ârdi* (142b, 10) '(kuşların) başları vahşi hayvan başı gibi sivri dişli idi' (Borovkov 2002: 66). *Azıglıg* kelimesi metinde açıkça 'vahşi' anlamında olsa da 'sivri ve uzun dişli' anlamının neye dayanılarak verildiği anlaşılamamıştır. Buradaki *azıglıg*'ın 'vahşi, yabani' anlamından başka bir anlamı olmasa gerektir. Kısasü'l-Enbiyâ'da ise iki *azıglıg* bulunmaktadır. *Azıglıg* (1) 'azmış, doğru (din) yolundan sapmış olan' KE 13r17 (Ata 1997: 67). *Azıglıg* (2) 'yırtıcı hayvan, canavar' KE 137r9 (Ata 1997: 67).

Kıpçak: *Azıglı* 'vahşi' (İM); *azıglı kedik* 'yırtıcı av hayvanı' İM. (KTS 20).

Eski Anadolu Türkçesi: *Azılı* 'taşkın, çılgın' (TS I 346). *Azılı* kelimesinin sonundaki yuvarlak ses de + *llg* ekindeki *g* ek sonu ünsüzünün düştüğünü ve önündeki ünlüyü yuvarlaklaştırdığını göstermektedir. Kelimenin aynı anlamda Anadolu ağızlarında da kullanıldığı görülmektedir: *Azulu* 'vahşi, yırtıcı, yabani' (DS I 443); ayrıca *azılı* 'kart erkek yaban domuzu' (DS I 439) şekli de kelimenin yabaniliğe ve vahşiliğe işaret ettiğini göstermektedir.

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan *azılı* kelimesinin de *azıglıg* şekline geliştiğini düşünmekteyiz. Türkçe Sözlük: **azılı** *sf.* **1.** Gözü bir şeyden yılmayan, azgın: "Azılı katil". **2.** *mecaz* Çok şiddetli, korkunç: "En azılı küfürler kalın bir argo kabuğu içinde saklı." B. R. Eyuboğlu (Türkçe Sözlük 167).

Sonuç

Uybat VI (E98) yazıtında geçen *azıglıg toņuz tæg* benzetme ifadesi 'azı dişli domuz gibi' değil de 'yabani, vahşi, azgın domuz gibi' şeklinde anlamlandırılmalıdır. Böylelikle KÇ yazıtında geçen *azıglıg* kelimesi ile işlediğimiz kelimenin aynı kelime olduğu da ortaya konmuş olmaktadır. Dolayısıyla eski Türk yazıtlarında *azıglıg* iki yerde geçmekte; her ikisi de 'yabani, vahşi, azgın' anlamlarına gelmektedir.

Kısaltmalar ve Kaynakça:

- Aksan, Doğan (2000): *En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*. İstanbul: Simurg.
- Arat, R. Rahmeti (1979): *Kutadgu Bilig, III İndeks*. Hzl. Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce. İstanbul: TKAE.
- Ata, Aysu (1997): *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Ankara: TDK.
- Barutçu-Özönder, F. Sema (1998): *Üç İtigsizler*. Ankara: TDK.
- Berta, Árpád (2004): *Szavaimat Jhl Halljátok*, A Türk 's Ujgur Rovásírásos Eml'kek Kritikai Kiadása. Szeged: Jate.
- Borovkov, A. K. (2002): *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*. Çev.: Halil İbrahim Usta-Ebulfez Amanoğlu, Ankara: TDK.
- Caferoğlu, Ahmet (1993³): *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun.
- Clauson, S. Gerard - Edward Tryjarski (1971): The Inscription at Ikhe-Khushotu. *Rocznik Orientalistyczny* 34/1, 7-33.
- Clauson, S. Gerard (1972): *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Derleme Sözlüğü. 2. bs. Ankara, 1993: TDK.
- DS bk. Derleme Sözlüğü.
- DTS bk. V. M. Nadelyaev vd. (1969).
- EDPT bk. S. Gerard Clauson (1972).
- Erdal, Marcel (1991): *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Eren, Hasan (1999): *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- EUTS bk. Ahmet Caferoğlu (1993).
- Hayashi, Toshio - Takashi Ôsawa (1999): Site of Ikh-Khoshoot and Küli Çor Inscription. Takao Moriyasu - Ayudai Ochir (Eds.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies, 148-157.
- İM: İrşadü'l-Mülük ve's-selâfîn.
- Kormuşin, İ. V. (1997): *Tyurkskie eniseyskie epitafii, teksti i issledovaniya*. Moskva: Nauka.
- KTS bk. Recep Toparlı vd. (2003).
- Maytr.: Maytrisimit bk. Şinasi Tekin (1976).
- Nadelyaev, V. M. - D. M. Nasilov - E. R. Tenişev - A. M. Şerbak: *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- OTWF bk. Marcel Erdal (1991).
- Tarama Sözlüğü. 3. bs. Ankara, 1995: TDK.
- TDES bk. Hasan Eren (1999).

- Tekin, Şinasi (1976): *Uygurca Metinler II: Maytrisimit, Burkancuların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Tekin, Talat (1968): *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, The Hague: Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series: 69.
- (2004): *Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Toparlı, Recep - Hanifi VURAL - Recep Karaatlı (2003): *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- TS bk. Tarama Sözlüğü.
- Türkçe Sözlük (2005): 10. bs. Ankara: TDK.
- Vasil'ev, D. D. (1983): *Korpus Tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.